

Ю. О. Пилипенко

аспірантка

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

кафедра цивільно-правових дисциплін

Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПОДІЛУ СПІЛЬНОГО МАЙНА ФАКТИЧНОГО ПОДРУЖЖЯ

У даній роботі досліджено сімейне законодавство, що регулює порядок поділу спільного майна, набутого за час спільного проживання жінкою та чоловіком, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою, проаналізовані особливості застосування правових норм на практиці. **Ключові слова:** шлюб, фактичний шлюб, фактичні шлюбні відносини, спільна власність.

Сімейні відносини в силу своєї природи в цілому не піддаються і не можуть повною мірою піддаватися впливу правових норм. Тієї ж думки дотримується Г. Ф. Шершеневич, який зазначає, що фактичний і етичний склад сім'ї створюється поза правом, введення юридичного елемента в особисті стосунки членів сім'ї є переважно невдалим і таким, що не досягає поставленої мети. Юридичний елемент необхідний і доцільний лише у сфері майнових стосунків членів сім'ї [1, с. 406–407].

З аналізу змісту чинного сімейного законодавства вбачається, що більшою мірою законодавець приділив увагу саме майновим відносинам, які із зрозумілих причин не можуть залишатися поза правовою регламентацією.

Здавалося, оскільки питання майнових відносин подружжя законом врегульовано, то й фактичні шлюбні відносини, що становлять самостійний вид сімейних правовідносин та є похідними від шлюбних, також забезпечені механізмом правореалізації. Але, як показує практика, подібний стан речей не відповідає реаліям, оскільки недосконалі норми чинного сімейного законодавства викликають безліч неузгодженостей.

Важливим нововведенням Сімейного кодексу України (далі — СКУ) є максимальне усунення різниці в правовому регулюванні майнових відносин подружжя та осіб, що перебувають у фактичних шлюбних відносинах. Згідно з положеннями ч. 2 ст. 74 СКУ на майно, що є об'єктом права спільної сумісної власності жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, поширюються положення глави 8 цього Кодексу [2].

Здавалося б, дана новела СКУ визначила правовий режим майна, в якому як подружжя, так і фактичне подружжя одержали ідентичні майнові права. Проте потрібно відзначити, що подібна тотожність, на жаль, не розв'язує усіх правових проблем, з якими зустрічаються сім'ї на практиці. Більше того, юридичні механізми для реалізації цих прав часто відсутні,

або, навпаки, стали правовим підґрунтям для зловживання окремими особами наданими правами. Отже, незважаючи на те, що за своїм практичним змістом шлюбні та фактичні шлюбні відносини відрізняються лише наявністю чи відсутністю юридичного оформлення, законодавець уперто продовжує, як висловилася З. В. Ромовська, «фетишизувати» шлюби, ставлячи осіб, що перебувають у фактичних шлюбних відносинах, в умови майнової дискримінації [3, с. 21]. Аналіз особливостей застосування норм матеріального та процесуального права при вирішенні питання щодо поділу спільного майна фактичного подружжя є вельми актуальним, адже має особливе значення не лише для науковців, а й для юристів-практиків, правозастосовчих органів.

Окремі аспекти досліджуваної теми ми знаходимо у працях вітчизняних вчених І. В. Жилінкової, О. В. Дзери, Ю. С. Червоного, З. В. Ромовської, М. В. Антокольської, В. І. Бошка, С. Я. Фурси, але ґрунтовне дослідження з цієї проблеми вченими не проводилось.

Метою даної статі є дослідження проблемних питань, що виникають у процесі поділу майна між особами, що перебувають у фактичних шлюбних відносинах, ми зробимо спробу виявити законодавчі колізії та прогалини, що стають на перешкоді здійснення особами своїх прав, або навпаки, є підставами для зловживання наданим правом.

Так, відповідно до ст.ст. 21, 36, 60 СКУ шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану. Шлюб є підставою для виникнення прав та обов'язків подружжя. Майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності [2]. Спільною сумісною власністю подружжя, що підлягає поділу (статті 60, 69 СК, ч. 3 ст. 368 ЦК України), відповідно до частин 2, 3 ст. 325 ЦКУ можуть бути будь-які види майна, за винятком тих, які згідно із законом не можуть їм належати (виключені з цивільного обороту) [2; 4]. Згідно зі ст. 70 СКУ у разі поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, частки майна дружини та чоловіка є рівними, якщо інше не визначено домовленістю між ними або шлюбним договором. При поділі майна враховуються також борги подружжя та правовідносини за зобов'язаннями, що виникли в інтересах сім'ї (ч. 4 ст. 65 СКУ) [2]. До складу спільного майна подружжя входять речі, гроші, цінні папери, що належать дружині та чоловіку на праві спільної сумісної власності й набуті за час шлюбу, а також зобов'язальні майнові права, які виникли у період шлюбу і не пов'язані з особою одного з подружжя [5, с. 144].

Якщо дружина та чоловік не домовилися про порядок поділу майна, спір між ними може бути переданий на розгляд суду. Згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду від 21.12.2007 № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя», вирішуючи спори між подружжям про майно, судам необхідно встановлювати обсяг спільно нажитого майна, наявного на час припинення спільного ведення господарства, з'ясувати джерело і час його придбання [6]. На

нашу думку, в даному випадку термін «придбання» є не зовсім вдалим, оскільки він не дає можливості однозначно визначити початковий момент виникнення права спільної сумісної власності подружжя на майно.

Так, І. В. Жилінкова зазначає, що правовий режим майна подружжя треба пов'язувати з моментом виникнення у дружини або чоловіка права на нього [7, с. 51]. О. В. Дзера підкреслює, що трапляються випадки, коли право на майно виникає у дружини та чоловіка під час їх перебування у шлюбі, а саме майно набувається ними після його припинення. Визнання такого майна спільним майном подружжя не суперечить сімейному законодавству, відповідно до якого у власність дружини та чоловіка переходить майно, набуте ними саме за час шлюбу [8, с. 324].

Вважаємо, що треба розрізняти момент виникнення спільного майна подружжя та момент виникнення у них права спільної сумісної власності на це майно. Спільне майно подружжя, як зазначають деякі автори, виникає з моменту, коли в одного з них виникає право на нього в результаті спільного ведення господарства. Наприклад, якщо в одного з подружжя виникло право на одержання заробітної плати під час шлюбу, але вона була отримана після розлучення, ця заробітна плата має бути визнана спільним майном дружини і чоловіка [9, с. 226–227; 10, с. 10; 11, с. 111–112; 12, с. 154; 13, с. 48–49].

Вирішуючи питання про поділ спільного майна подружжя, суд має керуватися наявністю та змістом правостановлюючих документів на майно та свідоцтвом про реєстрацію шлюбу. Зі змісту цих документів суд матиме можливість встановити конкретний момент (дату) виникнення права спільної сумісної власності подружжя на це майно та дату реєстрації шлюбу. Виходячи з цих двох дат, неважко визначити, чи є майно спільною сумісною власністю подружжя, тобто чи виникло право на нього у другого з подружжя за час перебування в шлюбі, якщо майно було оформлене на одного з них. При цьому законний режим майна буде діяти незалежно від того, на ім'я кого з подружжя придбане майно [6].

Незважаючи на те, що на майно, яке є об'єктом права спільної сумісної власності фактичного подружжя, поширюються положення глави 8 СКУ, юристи-практики по-різному застосовують її положення при вирішенні конкретних справ. Так, досить поширена ситуація, коли майно, придбане фактичним подружжям за спільні кошти, оформлюється на когось одного. На перший погляд, на подібне майно поширюється вищезгаданий законний режим. Але за наявності спору між фактичним подружжям щодо виникнення права спільної сумісної власності на майно в процесі його поділу виникають труднощі. Так, якщо сторони вказують на різні дати виникнення фактичних шлюбних відносин, то встановити момент, починаючи з якого на придбане одним з фактичного подружжя майно буде поширюватися режим спільного сумісного майна, є досить проблематичним.

Для вирішення питання про поділ майна особам, що перебувають у незареєстрованому шлюбі, необхідно спочатку звернутися до суду з окремим питанням про визнання факту перебування у фактичних шлюбних відносинах. Звернення до суду із заявою про встановлення факту, що має юри-

дичне значення, а саме проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу здійснюється в порядку ст.ст. 256–259 ЦПК України [14]. Ці дії обумовлені необхідністю подальшого здійснення особами майнових прав та охоронюваних законом інтересів, інакше особи можуть бути обмежені у здійсненні права спільної сумісної власності, через те, що факти, які це право підтверджують, не є очевидними і потребують перевірки та підтвердження відповідними доказами. При цьому в ході судового розгляду справи особам необхідно буде довести не лише факт спільного проживання і ведення спільного господарства, а й довести конкретні строки перебування у таких відносинах. Особливо важко довести точний початковий момент спільного проживання та ведення спільного господарства чоловіка та жінки (встановити конкретну дату), адже лише після встановлення саме цього факту можливо буде визначити склад спільного сумісного майна подружжя, а також вирішити питання про його поділ.

Важливо зазначити, що не всі випадки проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу можуть бути визнані судом та тягти за собою відповідні правові наслідки, зокрема щодо виникнення права спільної сумісної власності на майно.

Так, пунктом 1 розділу VII Прикінцевих положень СКУ визначено, що цей Кодекс набирає чинності одночасно з набранням чинності ЦК України, тобто з 1 січня 2004 року. До сімейних відносин, які вже існували на зазначену дату, норми СКУ застосовуються в частині лише тих прав і обов'язків, що виникли після набрання ним чинності. Ці права та обов'язки визначаються на підставах, передбачених СК (абз. 2 п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 року № 3 «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів») [2; 4; 15]. Крім того, встановлення факту перебування у фактичних шлюбних відносинах може мати місце, якщо ці відносини виникли до видання Указу Президії Верховної Ради СРСР від 08 липня 1944 року і продовжувались до смерті одного з подружжя. Встановлення фактичних шлюбних відносин, які виникли після 08 липня 1944 року, чинним законодавством не допускається. Звідси, правила ст. ст. 22, 28, 29 КпШС України, які встановлюють режим спільної сумісної власності подружжя, не застосовуються до спорів про поділ майна осіб, які жили однією сім'єю, але не перебували у зареєстрованому шлюбі в період з 08 липня 1944 року до 01 січня 2004 року [16].

Відтак судам при вирішенні справ про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу необхідно брати до уваги лише ті обставини, які виникли між фактичним подружжям до 08 липня 1944 року та після 1 січня 2004 року. Встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу в період від 08 липня 1944 року по 31 грудня 2003 року є не лише недопустимим, а й не несе жодних юридичних наслідків, зокрема щодо визнання права спільної сумісної власності на майно, набуте жінкою та чоловіком, які проживали однією сім'єю, але не перебували у шлюбі між собою. Оскільки правила статей 22, 28, 29 КпШС не застосовуються до спорів про поділ майна осіб,

які жили однією сім'єю, але не перебували у зареєстрованому шлюбі в зазначений період часу, то такі спори повинні вирішуватися згідно з п. 1 ст. 17 Закону України «Про власність» від 7 лютого 1991 р. [17] та відповідних норм ЦК України 1963 року [18] з урахуванням роз'яснень, що містяться в п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах за позовами про захист права приватної власності» від 22 грудня 1995 р. № 20 [19]. Якщо майно було придбане в період чинності Закону «Про власність», то відповідно до ст. 17 цього Закону, майно, придбане внаслідок спільної праці громадян, є їх спільною частковою власністю, якщо інше не встановлено письмовою угодою між ними. Розмір частки кожного визначається ступенем його трудової участі.

На відміну від положень ч. 1 ст. 60, ч. 2 ст. 74 СКУ, згідно з якими майно, набуте подружжям за час шлюбу (та фактичним подружжям починаючи від 01.01.2004 року), належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини самостійного заробітку (доходу) [2], у разі спору частка в майні фактичного подружжя, відносини між якими виникли в період з 08 липня 1944 року до 01 січня 2004 року, повинна визначитися залежно від участі кожного з них у його набутті. Сам по собі факт спільного проживання без реєстрації шлюбу без визначення ступеня трудової й грошової участі у створенні спільної часткової власності не може бути підставою для визнання за фактичною дружиною чи фактичним чоловіком права власності на частину зазначеного майна.

Подібні положення містить чинний Сімейний кодекс Російської Федерації, згідно з яким лише зареєстрований у встановленому порядку шлюб породжує права та обов'язки подружжя у відношенні майна, які передбачені законом для подружжя (п. 2 ст. 1, п. 2 ст. 10 СК РФ) [20]. Що ж до майнових відносин осіб, що співмешкають без державної реєстрації шлюбних відносин, то на них поширюються норми цивільного права про спільну часткову власність при цьому виключно на період спільного проживання [21].

Підсумовуючи викладене, необхідно зазначити, що чинна редакція Сімейного кодексу України не містить правового механізму реального захисту майнових прав особами, що перебувають у фактичних шлюбних відносинах. При вирішенні подібного спору у більшості випадків правозастосовчі органи позбавлені можливості спиратися на конкретні факти (строки, дати), що як наслідок тягне за собою суб'єктивність ухвалюваного рішення, що згідно із законом є недопустимим. Для більш детального вивчення значення та особливостей законодавчого регулювання майнових відносин фактичного подружжя, зокрема щодо поділу майна, необхідно звернути увагу на зміст правових актів у цій сфері на більш ранніх етапах історичного розвитку, а також дослідити особливості нормативного регулювання цього правового інституту у зарубіжних країнах.

Література

1. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права (по изд. 1907 г.) — М.: СПАРК, 1995. — 509 с.
2. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>. — Назва з екрана.
3. Ромовська З. В. Сімейний Кодекс України: Науково-практичний коментар. — К.: Ін Юре, 2003. — 532 с.
4. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>. — Назва з екрана.
5. Антокольская М. В. Семейное право. — М.: Юристъ, 1999. — 272 с.
6. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя: Постанова Пленуму Верховного Суду від 21.12.2007 № 11. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>. — Назва з екрана.
7. Жилинкова И. В. Право собственности супругов. — Харьков: Ксилон, 1997. — 236 с.
8. Право власності в Україні: Навчальний посібник / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 339 с.
9. Иоффе О. С. Советское гражданское право. — Л., 1965. — Ч. 3. — 347 с.
10. Червоний Ю. С. Общее имущество супругов по советскому праву: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Харьков, 1952. — 38 с.
11. Червоний Ю. С. Охрана имущественных прав супругов // Проблемы правоведения. — Вып. 9. — 112 с.
12. Бошко В. И. Очерки советского семейного права. — К., 1952. — 292 с.
13. Дзыба Р. А. Равноправие супругов — основной принцип советского семейного права. — Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1972. — 98 с.
14. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 року — Режим доступу <http://zakon1.rada.gov.ua>. — Назва з екрана.
15. Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 р № 3. — Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/>. — Назва з екрана.
16. Кодекс про шлюб та сім'ю України: Кодекс України від 20.06.1969 № 2006-VII. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>. — Назва з екрана.
17. Про власність: Закон України від 07.02.1991 № 697-XII. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>. — Назва з екрана.
18. Цивільний кодекс Української РСР: Кодекс України від 18.07.1963 № 1540-VI. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>. — Назва з екрана.
19. Про судову практику у справах за позовами про захист права приватної власності: Постанова Пленуму Верховного Суду від 22.12.1995 № 20. — Режим доступу. — <http://zakon1.rada.gov.ua>. — Назва з екрана.
20. Семейный кодекс Российской Федерации от 8 декабря 1995 года. — Режим доступу: <http://ozpp.ru/> — Назва з екрана.
21. Киминчижи Е. Н. Об имущественных отношениях сожительствующих лиц. — Режим электронного доступу: <http://www.yurclub.ru>) — Назва з екрана.

Ю. А. Пилипенко

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра гражданско-правовых дисциплин
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ РАЗДЕЛА ОБЩЕГО ИМУЩЕСТВА ФАКТИЧЕСКИХ СУПРУГОВ

Резюме

Исследовано семейное законодательство Украины в части разрешения вопросов, возникающих в процессе раздела общего имущества лиц, проживающих одной семьей без регистрации брака. Проведён сравнительный анализ действующего семейного законодательства с законодательством, регулировавшим подобные отношения до введения в действие СК Украины. Установлено, что нововведенный порядок регулирования имущественных отношений между лицами, не состоящими в браке, но проживающими одной семьей, содержит ряд законодательных пробелов и требует более тщательного законодательного регулирования.

Ключевые слова: брак, фактический брак, фактические брачные отношения, общая собственность.

Y. O. Pilipenko

Odessa I. I. Mechnikov National University,
The Department of Civil Law Disciplines
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

PROBLEM QUESTIONS OF DIVISION OF THE COMMON PROPERTY OF FACTUAL SPOUSES

Summary

Studied a family of Ukrainian law to resolve issues arising during the partition of the common property of persons residing as a family without marriage. A comparative analysis of the current family law with the law governing such relations before implementation of the SC of Ukraine. It is established that the innovation system for regulating property relations between persons who are not staying in the marriage, but living as a family, contains a number of legislative gaps and needs more careful legislative regulation.

Key words: marriage, de facto marriage, facto marital relationships, common property.